BALASSI, CREDULUS ÉS AZ OLASZ IRODALOM.

(Második közlemény.)

3.

Régóta gyanítják a *Credulus és Julia* valamelyes rokonságát a pásztordrámákkal: először Széchy Károly tette szóvá a *Magyar remekírók* 1. kötetének bevezetésében, utóbb Dézsi, Riedl és mások.[1] A dráma anyagának Balassi és Losonczi Anna szerelméből való alakítását azonban többnyire nem vonták kétségbe: Riedl pl. az egyetemi előadásairól készült kőnyomatos jegyzet szerint azt mondta: «Az, hogy ... annyira Balassi Bálintnak a története van benne, mutatja, hogy ez a drámai töredék nem fordítás, ámbár előfordul benne egy kifejezés, mely óvatosakká tehet bennünket: Ballagunk vala az olajfa völgyén. A flóra tehát idegenszerű benne, ami különben pásztorjátékokban épen nem rendkívüli.» A pásztorjáték-szerűség megérzésénél csak Eckhardt Sándor próbált továbbmenni. A Klein-féle *Geschichte des Dramas* c. munkában ismertetett pásztordrámák szereplőinek nevét hasonlította össze a magyar töredékével s az ebben csak rövidítve szereplő nevek közül néhányat azok alapján próbált kiegészíteni.

A pásztordráma[2] igazán európai divata csak a XVII. században következik be, Tasso 1581-ben megjelent *Amintája* s még inkább Guarini 1590-ben megjelent *Pastor fidója* nyomában. De Theokritos és Vergilius pásztorai már a XV. század utolsó negyede óta otthonosok voltak az olasz fejedelmi udvarok színpadán, állandó helyük volt az udvari mulatságok műsorán. Hiszen valamelyes megjátszásra az idill már ősi formájában, lényege szerint is párbeszédes természetű lévén, módot adott. S ily jelenetek közönség előtt való bemutatásának tényéből természetszerűleg következett idővel a dialógus gazdagodása s egyben szövevényesebb cselekvénnyel való társulása — és a XVI. század közepén már kialakult a szó teljes ér-

[1] Legutóbb elég határozott formában Pintér Jenő is (*Magyar irodalomtörténet*, II. 286. l.): «A töredék valószínűleg valamelyik XVI. századi olasz pásztorjáték átdolgozása.»

[2] Történetének legalaposabb olasz feldolgozása: E. Carrara, *La poesia pastorale*. Milano. (Storia dei generi letterari.)

telmében vett pásztordráma, melyet azonban egyelőre jóformán csak a miliő különböztet meg egyéb drámáktól vagy komédiáktól, másrészt csak terjedelme az idilltől. Első képviselőinek sikere szűk körre szorítkozott és rövid ideig tartott is. Csak az *Aminta* s még inkább a műfaj elméleti megvitatását provokáló *Pastor fido* alakította ki a műfaj jellegét, és csak a XVII. század teszi igazán világirodalmi műfajjá az addigi olasz specialitást; Németországban az első pásztordráma-*átdolgozás* is, a *Pastor fidóé* csak 1619-ben jelent meg. Az első magyar átdolgozást Olaszországon kívül tudtommal csak franciák előzik meg.

A Credulus-dráma eddig hasztalan keresett mintája, sőt eredetije Cristoforo Castelletti *Amarilli* c. pásztorjátéka.[1] Az *Aminta* legközvetlenebb utóhadához tartozik; már egy évvel annak megjelenése előtt (ez csak nyolc évvel első előadása után következett be) nyomtatásban is napvilágot látott Ascoliban.[2] Két évvel utóbb megváltozott alakban jelent meg Velencében (csupán ebből az évből két kiadását ismerem, az egyik a Sessa-testvérek, a másik Bericchio kiadványa), és ettől kezdve, legnagyobbrészt ugyancsak Velencében, sűrűn követik egymást új meg új kiadásai, 1587-től kezdve[3] harmadik, most már végleges szerkezetben. Az első kiadáshoz nem sikerült hozzájutnom, a továbbiakból hat fordult meg a kezemben, a már említetteken kívül egy 1600-ból, egy 1606-ból, egy 1617-ből. Bracciolini *L'amoroso sdegnó*ja (1597), amelynek két francia fordítása is van,[4] legfőkép az *Amarilli* utánzata, de a *Pastor fido* sem független tőle, s talán az Amarillis névnek a francia pásztordrámákban való kedveltségéhez Vergiliuson kívül ugyancsak hozzájárult a nagyon elterjedt olasz pásztordráma.

Az *Amarilli* meséje a következő: Tirsi candiai pásztor abban a hiszemben, hogy kedvesét, Licorit, megmérgezte Montano, elbujdosott hazájából és Credulo néven — amely természetesen hiszékenységét jelzi — már tíz éve bolyongott, nem tudván megtalálni nyugalmát. Végül azzal akarta elérni, hogy Licori vonásait kereste másokban, s ez a keresés végre — két

[1] Egyike azoknak, amelyeket a szereplők nevével kapcsolatban Eckhardt is megemlített, de Klein futólagos és jelentéktelenségét — történeti szempontból nem jogosan — kiemelni igyekvő s ezért tartalmából csak eléggé abszurd keretét jelző ismertetése alapján szorosabb kapcsolatra nem is gondolhatott.

[2] Erről az első kiadásról l. M. Barbi: *Notizie della vita e delle opere di Fr. Bracciolini.* Firenze, 1897.

[3] Az ez évi velencei kiadás *(L'Amarilli.* Pastorale di Christoforo Castelletti. In Vinezia, presso Gio. Batt. Sessa e frlli, MDLXXXVII.), amelyet a padovai Biblioteca Civica szívességéből használhattam, mint a Giacomo Tornieri-féle ajánlólevélből kivehető, már egy rómainak utánnyomata; Rómában is többször jelent meg.

[4] V. ö. Marsan: *Le drame pastorale en France.* Paris, 1905.

évvel a dráma kezdete előtt — oly váratlan sikerrel járt, hogy az csak nyugtalanságát és elkeseredését növelte. Egy Amarilli nevű nimfában Licori tökéletes mására talált, de ez, amint észrevette, hogy figyeli, lesütötte szemét s azóta következetesen kerüli, úgyhogy nem is láthatja. Egy másik nimfától, Uraniától, tanácsot és támogatást kap, az Echo is biztatja, egy barátjában, Selvaggióban, azonban vetélytársa támad. Mikor kétségbeesésében öngyilkos akar lenni, Selvaggio menti meg; az ő kedvéért lemond szerelméről, Amarilli pedig végre egyszer szóbaáll vele, s ez elég is ahhoz, hogy minden tisztázódjék. Mert hiszen Amarilli nem más, mint a halottnak vélt Licori: Montano csak álomitalt adott neki, hogy apját megtévesztvén, feltámasztásáért jutalmul megkaphassa kezét. Épen Tirsi után jött ő is Candiából s hozzá való hűségből nem akart szóbaállni más pásztorral — magával Credulóval sem, aki nem más, mint Tirsi. Ezek után persze nincs akadálya boldogságuknak, Selvaggio pedig beéri Tirrenia szerelmével, akit addig Amarilli miatt mellőzött, bármily kitartóan igyekezett visszanyerni érdeklődését, többek közt figyelmének Selvaggio szolgája, Cavicchio útján küldött jeleivel is.

A *Credulus és Julia* (vagy talán *Julia* volt csak a címe?) magyar átdolgozója a neveket részben latin végződésű, részben egyébként is klasszikusabb vagy nálunk is szokottabb nevekkel helyettesítette. Így lett Credulóból Credulus, Amarilliből Julia, Selvaggióból Sylvanus; a többi névnek csak rövidítése van meg a töredékben: BRI Urania, GAL Tirrenia, DIE Cavicchio helyett. Eckhardt értelmezéseiből a Galatea név kétségtelenül elfogadható. A magyar töredékek valamennyi jelenetének helye az egészen belül könnyen kijelölhető, s nyilvánvaló belőlük, hogy az átdolgozás az *Amarilli* harmadik, először 1587-ben megjelent változatából készült. Az első kidolgozásban ugyanis nem szerepelt még az Echo, a másodikkal szemben viszont a harmadiknak főeltérése a szolgaszemélyzet szerepének szűkebbre való szorítása s ezzel a jelenetek számának jelentékeny csökkenése. Az udvari műveltségben kifejlődött és udvari műfajnak megmaradt pásztordráma főszereplői u. i. jólnevelt, a homerosi idők pásztorkodó királyaira emlékeztető úriemberek — ellentétben a kor nagyrészt plautusi nyomokon járó, hetérák, tékozló fiúk és hűtlen szolgák körében játszó komédiájával. De az efféle úri pásztorok mellett a pásztordrámákban ott voltak a szolgáik is, s ezek képviselték a kómikus elemet, néha az egésznek udvari finomságát is veszélyeztetve; többnyire azonban inkább a parasztkomédia, mint a plautusi vígjáték adta az anyagot az ily elemekhez: ütlegeléshez, házassági bonyodalmakhoz, részegek jeleneteihez. Az *Amarilli* korábbi változataiba is bőven jutott ezekből, s több hosszabb jelenetsorban nagyobbszámú alantas szereplő vonult el. Ezek szerepét az

1587-i kidolgozás — talán a műfajnak az *Aminta* nyomán tudatosabbá váló további finomodása miatt is (az előszó arra hivatkozik, hogy eredeti alakjában a szerző első munkája volt) — csaknem teljesen kiküszöbölte, s csak az egy Cavicchiónak, Selvaggio szolgájának szerepét hagyta meg, beleolvasztván a többieknek néhány kevésbbé otromba mozzanatát is. A megmaradt jelenetek nagyszámú stiláris módosításán kívül főleg a jelenetek száma és rendje, s a szolgajelenetnek egész szövege bizonyítja, hogy az 1587-i kidolgozásból készült — valószínűleg legfeljebb két évvel megjelenése után — a magyar átdolgozás.

A magyar töredék valamennyi jelenete az *Amarilli* megfelelő jelenetéből készült, sőt annak többé-kevésbbé szabad fordítása. Az első töredék Credulus és bizalmasa, Julia-Amarilli barátnője, BRI-Urania közt játszik: Credulus csak az imént értesült Sylvanus-Selvaggio szolgájától, hogy legjobb barátja is Juliát szereti. BRI nem hiszi; a kétségére felelő mondat végével kezdődik az első magyar töredék; a mondat eleje az eredetiből époly könnyen kiegészíthető, mint a töredék utolsó mondatának vége. Az első töredék eredetije az *Amarilli* következő részlete (a második felvonás utolsóelőtti jelenetéből):

CRED. .....Non l'havria detto, se *non fosse il vero.*[1]
Hor veggio ben, perchè così sovente
Passa d'avanti l'antro d'Amarilli.
URA. Non vi può gir per altro suo bisogno?
CRED. Che bisogno esser può, che li convenga
Ritornarvi sì spesso?
Credimi, che ne l'esca è l'hamo ascoso.
URA. E ascoso; poco men ch'io non l'ho detto.
E possibil, ch'amante non si trovi,
Che non viva in paura, ed in sospetto,
Ch'altri non furi a lui l'amato bene;
E la sua donna sotto una sottile,
Semplice gonna un'huomo asconda vivo?
CRED. Senza cagion'il sospettar non lice.
Ma quando si conosce a chiari segni
URA. A che segno t'accorgi, che Selvaggio
Cerch'in amor tradirti?
CRED. Che vuoi più chiaro segno;
Che'l veder Amarilli, sol ch'io giri
Gli occhi nel suo bel volto,
Chinar la fronte, e volgermi le spalle?
Io non son così cieco che non vegga,
Perchè mi faccia sì crudel oltraggio.
URA. Destati miserel, mira che sogni
Da se medesmi fingonsi gli amanti.
Par ti forse hora la primiera volta,
Ch'a te s'offerse rigida e severa?
Quando t'ha mai concesso
Un volger d'occhi, un lampeggiar di riso?

[1] «igaz nem volna» szavakkal kezdődik a magyar töredék. [C_1a]

CRED. Son fermato trovar, com'ella stia,
Pria, ch'io veggia col fischio e con la verga
Il pecoraio rimenar del pasco
Le mie gregge satolle a la capanna:
Che sì grave dolor l'alma m'assale,
Che pur picciola posa
Seco non posso havere.
URA. Ahi sospettosa rabbia; hor come tosto
Penetra infin a gli ossi il tuo veleno
E i cor, ch'Amor di dolce ambrosia pasce,
D'amarissimo assentio empi e di fele.
Tu più non mi dimandi s'Amarilli
Ritrosa sia, com' esser già solea,
O se cangiato ha l'ostinata voglia;
Non mi supplichi più, non mi scongiuri,
Ch'io spezzi il cor di marmo
Ma dato in preda di sì falsa credenza
D'altro pensare o ragionar non curi.
CRED. Stimi nulla il veder torsi di mano
Sì cara preda, anzi la propria vita?
URA. Deh discaccia, ti prego,
Cotesti tuoi sospetti;
Dà fede al mio parlar: perchè per prova
Ragionar te ne posso.
Prega pur la tua Ninfa, e non t'arresti
Il vederla da te torcer le luci.
Che se vedi talvolta irato il toro
Co' torvi occhi, co mugghi, e con le corna
S'fidar a cruda guerra
L'aura, l'aria, il terren, gli sterpi e l'herbe,
Il vedrai mansueto in poco d'hora
Sottometter il collo al grave giogo.
E duro ancora il cerro e la secure
Pur dopo molti colpi al fin l'atterra...[1]

A második magyar töredék ugyancsak mondat közepén, sőt csonka szóval kezdődik. Credulo és Amarilli jeleneténck (a harmadik felvonás kezdete) megfelelő része:

AMA. Quando vedrò i pastor l'amate gregge
Dar in guardia à voraci, avidi lupi
E per l'onde del mar guizzar gli augelli[2]
E da rubi pungenti
Pender il pesco e'l fico,
Sarò men aspra à tuoi lamenti e pia.
CRED. Chi crederebbe mai, che'n cor humano
Tanta impietà regnasse?
Sei forse nata d'un dirupo alpestre
O ti porser le poppe entro la culla
Leon Carthaginese o Tigre armena?
Il semicapro Pan, la cacciatrice
Dea cento volte dalle labbra tolsero
Quel l'incerate canne, e questa il corno

[1] Az első töredék vége: «A nagy cserfa is elég kemény, de azért ugyan...»

[2] «(biz)zak s az mikor az filemile az tengörben szól,...» a második töredék kezdete [C_4a]

Intenti ad ascoltar le mie querele,
E per compassion gli antri e le valli
Piansero meco ed iterato a gara
Tutte le voci mie.
Sola Amarilli è di pietate ignuda;
Tu sola sei spietata,
Ch'i corpi insensitivi,
De le lagrime mie ti nutri e pasci.

AMA. Un dolce pasto certo. Hor non t'accorgi,
Che credi dilettarmi e tu m'annoi?
Se tu conosci a manifesti segni,
Che da me col tuo pianto non impetri
Alcun conforto, a che pur sempre piangi?

CRED. Amor'a ciò mi sforza, e la ragione
Dal voler tuo mal grado riman vinta;
E non posso tacer ancor ch'io voglia:
Amor dunque è non me, crudele, incolpa.
Io[1] non ti chieggio cosa sì impossibile,
Ne sì inhonesta o vile:
Chieggio sol, che mi lasci
Quest' occhi miei tener fissi ne' tuoi.

AMA. Pastor, del tuo dolor m'increscе, e duolmi,
Che tu di ben'amar porti tormento,
E ch'io benche volessi,
Porger non posso requie ai tuoi martiri.
Però trova altro oggetto à tuoi pensieri;
Ch'à tue voglie piegarmi in van t'adopri.

CRED. Poiche natura ha nel tuo vago viso
Tutto il suo bel compitamente accolto,
Perchè con la beltà la cortesia
Non giungi? Hor non sai tu, che la bellezza
Senza la cortesia somiglia un fonte
Senz'acqua, un arboscello senza fronde?
Se ti disdegni amarmi, io non ti prego,
Che gradisca il mio amor, ma ti contenti,
Ch'io t'ami, e l'amar mio non sprezzi e schivi.
Se t'aggrava accettarmi per amante,
Per tuo devoto servo almen m'accetta.

AMA. Egualmente mi spiace
Il tuo amare, e'l servire.
Divien pur d'altra donna amante o servo.

CRED. Non fuggir, vivo[2] Sol, perche fuggendo
Cieca notte m'adduci.
O cielo; e quando contra te contesi?
Silen, quando col ferro ingiuria feci
A' rami dei tuoi teneri arboscelli?
Naiadi, e quando ne le limpid' acque
De'vostri fonti osai gittar le zolle,
O menarvi entro le fangose gregge?
Cerere, e quando co l'adunca falce
Tentai segar le non mature spiche?
Amor, quando m'opposi, o fei divieto
A l'alte leggi del tuo antico regno?
C'hor tutti sì rubeli e dispietati
M'havete incontra congiurato a torto?

[1] a magyarban C_4b: (hol)-ott én...
[2] C_6a: fényes napom...

Ma perchè vó di voi più lamentarmi,
Se non è colpa vostra,
Ma di Selvaggio? ah disleale ingrato;
Da te, da te dovrei
Sperar aita, e ne ricevo oltraggio.
Il mio secreto Amor ti fei palese,
Credendoti fedele, e mi tradisci.
Disperato morrei, se non ti fessi
Pentir de l'error tuo con le mie mani.[1]

A harmadik magyar töredék eredetije a III. felvonás vége és a IV. eleje, Cavicchio és Zirrhenia jeleneténk vége s Credulo és Selvaggióénak kezdete:[2]

CAV. .....
Dico che non vò farti un piacer solo;
Ma te ne farò *diece.*
Oh noi ci accorderemmo bene insieme;[3]
Mi par che'l sangue tuo mi si confaccia.
TIR. A che gioco giochiamo
Te domestichi troppo.
CAV. Da quanto in quà t'hai fatta si salvatica.
O tu ti tieni in più riputatione
Che i cittadini[4] non tengon il grano
E'l vino al tempo de la carestia.
Non mi guardare in guercio.
TIR. Horsù, lascia ir le burle.
CAV. Ci, ci, ci, ci.[5]
Vieni, vieni, ò gli è grasso
TIR. Con chi ragioni? CAV. con un petto rosso
Ci, ci, ci, ci.
O come viene al fischio
Ci, ci, ci, ci, ci.
O come s'avvicina.
Ci, ci, ci, ci, ci.
S'havessi un pò di visco, io lo vorrei
Prender senza civetta.
TIR. Eh non badar più co gli uccelli, intendimi.
Vedi questo bel zaino. ei sarà tuo,
Se farai che Selvaggio in nome mio
In dono prenda questo canestrino
Pien di vermiglie fraghe,
Di cui pur hora i verdi rami ho scarchi.
CAV. Tu burli? a me, eh? TIR. dico da buon senno.
CAV. N'havessi fatto giuramento tu.
TIR. Ne farò diece mila giuramenti;
CAV. Di darmi il zaino, se farò pigliare
Il canestro al padron da parte tua?

[1] Itt következik az echós jelenet; erről alább.

[2] Lehet, hogy a magyarban is az Actus IV. Scena III. jelzés csak sajtóhiba, mert egyébként semmi sem mutat a felvonáshatár eltolódására.

[3] A magyar töredék kezdete: «[ha]nem többet csak parancsolj, megalkoszunk mi ketten, édes vérem». [C_5a]

[4] A magyar átdolgozás az erdélyieket és patakiakat említi a búza, ill. bor drága árúsaiul.

[5] ‚fitsirik' — utánozza a magyar a tengelic hangját.

TIR. Si dico e riconfermo.
CAV. Dammi il canestro; e poni
Il zaino pur in ordine. TIR. Io lo tengo
Ad ogni tua richiesta.

Atto Quarto

Credulo — Selvaggio

CRED. Non hai saputo si secreto ordire
Il tuo inganno, o Selvaggio,
Che pur al fin, io non l'habbia scoperto.
Tardi, o per tempo ogni cosa si scuopre,
Ancorche occolta sia.
SELV. Di che meco ti duoli?
CRED. Io non mi dolgo solo
Di tua amicitia infida e disleale,
Ma ancor perche conosci,
Ch' a la vendetta intendo:
E non sia forsi lungi.
SELV. Che incarco mai ti feci,
Perch'habbi in cotal guisa a lamentarti?
CRED. Che incarco ancor mi dici?
Tu sai, che come amico ad altro amico
Io di te mi fidava
Via più che di me stesso;
A te chiedea consiglio,
Che l'amicitia tua mi promettea
Consiglio vero e fido.
E ti lodava hor gli occhi, hora la fronte,
Hor la bocca, hor le mani
D'Amarilli mia bella.
Pensando haver trovato un, ch'à miei mali
Porgesse alcun rimedio,
Et hor trovo un nemico,
Un nemico mortale, che'n un punto
M'invola le fatiche di tant' anni.
Come ti diede il cor d'affissar gli occhi
Nel volto di colei, ch'amo et honoro,
Sapendo certo, che tradivi Credulo,
Che tu mostravi amar più che la vita?
Questo voglion le leggi inviolabili
De la nostra amicitia?
SLEV. Odi, ch'io te'l vò dir, e poi tu stesso
Giudica se son degno di perdono.
Con Dameta a diporto andava un giorno
Per la valle de gli olmi, e al calare
D'un picciol colle[1] ritrovammo assise
Amarilli e Mirtina in grembo al herbe . . .

Az olasz és magyar szöveg összehasonlítása közben egy ponton fölmerülhetne az a gondolat, hogy a *Credulus és Julia* cselekvénye — elveszett részleteiben — az eredetihez képest mégis kissé átalakulhatott. Balassi élettörténetének bizonyos vonatkozásaiból juthatott bele valami. Erdélyi Pál, a töredék

[1] A magyar töredék vége: «Egykor Dametával ballagunk vala az olajfa (!) völgyén, s egy dombnak ar(nyékában?) . . .»

fölfedezője, azt olvasta ki a töredékből,[1] hogy az egész Sylvanus *árulása* körül forgott, s arra is gondolt, hogy talán ennek bemutatásával akarta Balassi magát igazolni Losonczi Anna előtt, akinél valaki, talán épen későbbi férje, Forgách Zsigmond, botlásai kiteregetésével befeketítette. A magyar szöveg szerint Credulus azt hiszi, hogy Sylvanus *beadta* őt Juliának. E szót használja BRI az első töredék-jelenetben. Az olaszban *tradire* áll: a bizalmas barát szerelme barátjának imádottja iránt magában véve árulás. Mégsem bizonyos, hogy a mese e tekintetben átalakult (a szóhasználat ügyetlenségére is gondolhatunk, kivált, mivel az olasz szó is csábíthatta, hogy az ‚adni' ige egy összetételét használja). A fennmaradt részletekben Sylvanus époly rokonszenves, mint Selvaggio, ugyanúgy kezdi menteni magát, s az utolsó argumentum[2] szerint Credulus vádja is csak annyi, hogy elcsalta Juliát, a mentség pedig, hogy «ő nem erőlködött azon, hanem az reménteln alkalmatosság vagy szerencse szerzette köztük (itt is lehetne némi eltérésre gondolni) az szerelmet.»

Egyébként más ponton is előfordul, hogy munka közben nincs a fordítónak tudatában a dráma egész további menete, nem figyel a célzásoknak a továbbiak folyamán megvilágosodó jelentésére, hanem ott mindjárt magyarázgat — néha helytelenül: a későbbi fejlemények más okot adnak. Egyik-másik ily hely nem érdektelen személyi vagy művelődéstörténeti szempontból. Így pl. ahhoz, amivel Amarilli is búcsúzik Credulustól, hozzáteszi: «csak nekem hagyj békét, elég eddig trécseletünk, talán most is valaki meglátott, hogy együtt vagyunk, s mindjárt gyanuságba esik hozzánk s ki is fecsegi, mert irígy az ember. Azért elmegyek, Cupido és Venus maradjanak veled, jó Credulus». Ez a pletykára való hivatkozás a magyar átdolgozó miliőjéből került oda; mintha meg is feledkezett volna arról, hogy Credulus imádottja nem másokra való tekintettel nem hajlandó szót állni, hanem elveszettnek hitt kedvese iránt való hűségből. A pásztordráma udvari levegőjében épen nem feltűnő, hogy egy nimfa elbeszélget egy pásztorral.

A szerelmes panaszok kivételével pattogóbb, elevenebb, de nyersebb, parasztibban pásztori is a magyar dialógus. Indulatszavakkal, felkiáltásokkal bővebben jelzi a gondolat és érzelem fordulását: «Hohó — most veszem eszembe» — áll mindjárt az első töredék elején, ahol az eredeti azt mondja: «most jól látom». Mozdulatok jelzésében is kevésbbé fukar. Ahol az eredeti csak fejlehajtást és hátfordítást mond, azt írja: «Ha csak rátekéntek, ottan elfordítja fejét, és eltekeredvén előlem, menten megyen másfelé.» Talán ott éri tetőpontját ez az indula-

[1] Magyar Könyvszemle, 1900.
[2] «Argumentum»-jelzés nincs az eredetiben.

tosabbá és mozgékonyabbá való átköltés, ahol BRI szándékolt indulatossággal fakad ki a gyanakvó Credulus ellenében: «Nyavalyás, mely álmos! sörkenj föl szegény s töröld meg az szemeidet! Nézhetsze, mivel álmodnak néha és törődnek önmagokba az szerelmesök.» Az eredeti csak annyit mond: «Serkenj fel, nyavalyás, nézd, mily álmokat szőnek magokban a szerelmesek.» Utána is az átdolgozó hozzáadása: «Hallád, uram fia?», valamint «az agebe» szitok GAL ajkán és sok más is. De a legízesebb szitkozódással a két szerelmes pásztor jelenetében találkozunk: az olasz Selvaggio csak azt kérdi: «Mi panaszod rám?», a magyar Sylvanus kérdése: «Mi dolog, talán bort ittál? Mit garázdálkodol velem?» Credulus pedig bosszuló szándéka emlegetése helyett azt mondja: «Ugyan össze is kap még ma guba göndörrel, majd meg is vonszuk a gubát egymás hátán.»

Nagyon jellemző és figyelemreméltó, mennyire a költészet világában él a magyar átdolgozó. Ahol Credulo *panaszairól* s a barlangok és völgyek részvétéről szól, a magyar Credulus siralmas verseit, keserves énekeit emlegeti; az erdők, hegyek, völgyek mellette «keservesen megzöngöttenek» (v. ö. Balassi, XI. «Erdők — hegyek — völgyek mindenütt zöngenek . . .»), ahol pedig a képtelenségek sorában madarak tengerbe bukdosásáról van szó, a költők kedves madarának *énekét* említi «az mikor az filemile az tengörben szól . . .»

Az echós jelenet nagyobb szabadsága már lényegéből és a nyelvek különbségéből is következik: mert ha a fordító a visszhangra ügyel, a másik fél mondanivalóit kell egyedül a végződésre figyelve átalakítania, ha meg a panasz- és kérdéssorra, nem tudja kihozni belőle az echót, amely a továbbhaladásban többnyire fontosabb. De a magyar echós vers különben is szélesebb, több mozzanatú is, Sylvanus egyes mondókái is hosszabbak, egész versszakra terjednek, míg az eredetiben nem egészen egy sorra. Ez utóbbi kiszélesítést a Balassi-strófa megkívánta párhuzamosság irányítja. A dialógus mozzanatainak szaporításában azonban más echós jelenetek figyelembevételének is része van. Az *Amarilli* III. felvonásának 2. jelenete Selvaggio és Echo párbeszéde:

SEL. Mentre risplende il Sole,
Le timidette lepri e i muti pesci
Han guerra, quei co'can, questi con l'hamo;
Portan il giogo i Tori e sovra il dorso
Han più d'una percossa.
Ma qual hor vibra i rai l'argentea luna,
La lepre sta sicura, che non ode
Latrar più i veltri; e posano
Ne' freschi herbosi fondi i pesci liberi
Da l'esca e da le reti, e i Tori tornano
Sciolti dal giogo al chiuso, e riposare

Lor lice pur l'affaticato fianco,
Almeno infin che 'l Sol scacci le tenebre.
Sol io momento non ho mai di requie;
Consumo gl'occhi in lagrime
E'l cor ha co'sospir guerra perpetua.
Romiti monti, apriche piagge amene,
Cavi di rupi, e solitari boschi,
Dite per vostra fè, se mai vedeste
Uno stato infelice egual al mio? Io.
Chi mi risponde da'l oscuro speco? Echo.
Echo, che premio havrò del mio servire? Ire.
Fien dolci gli occhi a me com'io vorrei? rei.
Il mio lungo tormento
Diletta ad Amarilli, o pur le spiace? Piace.
Ella a tal mi condanna, o pur la mia stella? Ella.
Si duol, s 'altri per lei piangendo stride? Ride.
Non prende dunque i miei sospiri in grado? Rado.
Deh per pietà m'insegna,
Com' io possa addolcir sua tant'asprezza. Sprezza.
Meglio è, cred'io, ch'umile a lei m'atterri. Erri.
Ahi s'io la sprezzo, diverrà piu ingrata. Grata.
Mio parer tuo consiglio non approva. Prova.
Questa e prova assai dubbia perigliosa. Osa.
Anzi che provi, io vò pensarvi. A Dio. A Dio.

Balassit echós verse írásában, amely a magyar drámában is a fenti párbeszéd helyére került, nem elégítette ki az itt talált kérdések és feleletek sorozata. A bővítésekben elég feltűnő lehet, hogy a második válasz után az *Amarilli*ből eredő kérdések sorát először megszakító versszak, mint már Szilády kiemelte,[1] Balassinál kivételkép lasciv; kétszeresen feltűnő ez, mivel a Julia-ciklusban kapott helyet. Nem is jutott erre idegen példa nélkül; az pedig minden valószínűség szerint Pasqualigo *Gl'intricati* c. pásztordrámájának (1582.) egyik echós jelenete (IV. 3.). Alanio egyik kérdése: «. . .chi sia, Che dia principio al mio diletto?»; az echo természetesen: «Letto». Ezt követi a következő kérdés-felelet: «Chi andrà di sotto in l'amoroso assalto, Io lasso o lei leggiadra e snella? — Ella.» Innen iktatódhatott az *Amarilli*ből eredő echók sorába az a fentiekhez képest nagyon is szelíd változatuk: «Régi gyötrelmimet mi enyhítheti meg, mi amire lelkem vágy? *Echo:* Ágy. Ágy, igazán mondád, de mondjad azt is hát, ott ki vigasztalhatna . . . *Echo:* Anna.»[2]

Balassi másik, a Julia-cikluson kívülálló, de vele kb. egykorú echós verse egyébként a *Gl'intricati* efféle jeleneteivel egy műfaji típusba tartozik: míg Credulus párbeszéde azt a típust képviseli, amelyben az echó váratlanul szólal meg, ad

[1] Kiadása 336. lapján.

[2] V. ö. még a *Gl'intricati* következő jelenetéből: «*Vilano:* Sent'ella del mio dolor affanno? *Echo:* No.» Balassinál: «és... lészen-e jó hozzám s megkegyelmez-e nekem? *Echo:* Nem.»

választ a szerelmes panaszra, itt szántszándékkal őt keresik fel, tőle vesznek szót, másrészt míg amott és legtöbbször egy pásztornak ad feleletet, itt egész társaság vonul fel, és sorban kérdéseket intéznek a készséges Echóhoz.[1]

Hogyan alakul ezek után a magyar átdolgozó kilétének kérdése? Balassi szerzőségének azon az alapon való bizonyítása, hogy a drámának a töredékből kiolvasható meséje Balassi Losonczi Annához való szerelmének a Julia-ciklusból és az életrajzi adatokból kiolvasható története, nem állhat meg. A magyar töredékben semmi életrajzi jellegű elem nincs, az is nyilvánvaló, hogy épen a Julia-ciklus és Balassi udvarlásának kudarca alapján föltételezett kiegészítése téves. (Látni fogjuk, hogy ellenkezőleg, magának a Julia-ciklusnak alakulásában része volt már a pásztordráma példájának.) Mégis, és bár feltűnő, hogy Balassi verses drámát prózában fordított, most, az eredeti ismeretében s részletes egybevetés után sokkal inkább hiszem, hogy ő az átdolgozó, mint azelőtt. Az az ellenérv is elesik, hogy Balassi nem adhatta ellenfele ajkára a maga versét, hiszen Sylvanus nem az ő ellenfele, nem is követett el árulást, s az eredetiben is Selvaggio beszélget az echóval. Balassi az *Amarilli* echós jelenetéből, más mintákat is felhasználva, maga készített terjedelmesebb echós verset, s ez került a magyar átdolgozás megfelelő helyére is. Ha tehát a dráma átdolgozója nem ő lett volna, azt kellene föltenni, hogy olyan valaki az ő környezetéből, aki nyomban elkészülte után vagy már közben ismerte a Julia-ciklust. Balassiról viszont verseiből is kétségtelen, hogy ismert pásztordrámákat s kivált épen az *Amarillit* kedvelte. Stíluskritikai kritériumok, amikor csak a közt lehetne választani, Balassi-e az átdolgozó vagy egy környezetéhez tartozó, vele rokonműveltségű s az ő verseit kitűnően ismerő valaki, magukban nem vihetnek sokkal

[1] Már a nevek alapján is több pásztordráma ismeretét feltételezték. A Sylvanus név pusztán az antikizálás törekvéséből is Selvaggio helyébe léphetett, de a pásztorjátékok leggyakoribb nevei közé tartozik, istennévként is, pásztornévként is. A BRI betűket Briseusnak értelmézték eddig, holott női név rövidítése, valószínű, hogy Briseisé; ez is klasszikus név tehát. GAL-ról Eckhardt állapította meg, hogy nő, s ő egészítette ki a nevet Galateára, mégpedig a *Danza di Venere* alapján; de ez is igen gyakori a pásztordrámákban, az átdolgozónak pedig annál inkább eszébe juthatott, mert Vergilius eclogáiban is Amarillis vetélytársa. A DIE rövidítést Eckhardt Groto *Il pentimento amoroso*jának Klein-féle kivonatára hivatkozva egészítette ki Dieromenusra; ott valójában Dieromena szerepel, ő a hősnő, s neve azt jelenti, hogy ketten szeretik. Azért lehet, hogy az átdolgozó nem törődve jelentésével, női változatot csinált belőle, amint a pásztordrámák legtöbb nevével megtörtént, de az is lehet, hogy ez esetben Erdélyinek van igaza, ki Dienest olvas. Balassi második echós versében Credulus, Tirsis és Amontán mellett, kiknek névrokona az *Amarilli*ben is megvan, ott áll Aminta is; az olaszos forma, mint már Eckhardt megjegyezte, Tasso pásztorjátékának ismeretére mutat.

tovább. Mégis megemlítek még egy ugyancsak Balassi mellett szóló apróságot: amint már Eckhardt kiemelte, Balassinál mintáihoz képest erősen háttérbe szorul a mitológia szerepe, s csak egészen közismert alakokra szorítkozik többnyire, A drámatöredék is, míg Jupitert az eredetitől eltérve is említi. Pán, Silenus, a najádok, Ceres megszólítását elhagyja Credulusnak Julia kegyetlenségét panaszló szavaiból.[1]

WALDAPFEL JÓZSEF.

---

[1] Különösen feltűnő módon ejt el Balassi Apollo és Diana testvéri viszonyára való célzást a Julia vadászatáról szóló versben. Nála tündérek egyike csodálkozik el Julia szépségén, ő téveszti össze Dianával, holott Angerianusnál testvére, Apollo maga. Mintha nem érezte volna elég szellemesnek, hogy Apollo téved így. Mindenesetre jellemző Balassinak a barokk felé közeledő műveltségére, hogy Dianához hozzátartozónak tud tündéreket és nimfákat, de Apollo hozzátartozásáról mintha nem is tudna. A pásztordrámák Arkádiájában otthonosabb, mint az Olymposon.